

Оксана Іванівна Вербіцька,
кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник
відділу історії академічної науки
Інституту архівознавства
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
ORCID: 0000-0002-1459-954X
e-mail: xenaver2@gmail.com

Лідія Миколаївна Яременко,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
директор Інституту архівознавства
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
ORCID: 0000-0002-4731-028X
e-mail: lidnik@i.ua

РОЗВИТОК ШЕВЧЕНКОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У НАЦІОНАЛЬНІЙ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ В РАННІ РОКИ ЇЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Мета роботи – наукова реконструкція процесів формування шевченкознавчих студій у НАН України в ранні роки її діяльності (1918–1925). **Методологія дослідження** базується на застосуванні історичного, порівняльного методів, а також історіографічного та джерелознавчого аналізу, бібліографічної евристики. **Наукова новизна** роботи полягає в комплексній систематизації, аналізі та розкритті інформаційно-змістового наповнення багатоаспектного масиву архівних документів та історіографічних публікацій як джерел з історії шевченкознавства, висвітленні коморативної діяльності в НАН України в зазначений період. **Висновки.** Дослідження основних наукових та організаційних напрямів діяльності НАН України з розроблення творчої спадщини Т. Г. Шевченка дало змогу встановити основні віхи започаткування й розвитку академічної шевченкіани, інституційну структуру та персональний склад дослідників цього напрямку. Незважаючи на зміни в суспільно-економічній структурі держави в ці роки, майже повну відсутність фінансування наукових досліджень та видавничої бази, Академія наук спромоглася створити у своїй структурі відповідні підрозділи і визначити для них основні напрями досліджень спадщини Т. Г. Шевченка. Характерними формами наукової діяльності стали колективна робота в комісіях з підготовки видання творів Т. Г. Шевченка в десяти томах, індивідуальні дослідження вчених, формування історико-культурних колекцій, участь науковців у створенні меморіальних закладів, а також організація загальноакадемічних заходів щодо вшанування пам'яті Кобзаря та проведення засідань наукових товариств Академії з метою поширення інформації про життя та діяльність класика серед громадськості.

Ключові слова: НАН України, архівна спадщина, академічне шевченкознавство.

Актуальність теми дослідження. Висвітлення шляхів розвитку шевченкознавчих досліджень у період зародження провідної наукової установи держави – Української академії наук – є завданням, яке ще потребує системних джерельних та історіографічних досліджень. Створена наприкінці 1918 р., Академія замислювалася своїми фундаторами передусім як українознавча наукова установа, і вже в 1919 р. розпочалась академічна робота з дослідження життя і творчості Т. Г. Шевченка, відбувалось активне становлення та розвиток роботи відповідних комісій, товариств, бібліотеки Академії. Однак на сьогодні відсутня комплексна археографічно-інформаційна база для розроблення історії шевченкознавства в установах НАН України та академічною спільнотою. Цим обумовлено хронологічний період дослідження – від заснування Академії і до кінця 1925 р., коли розвиток шевченкознавства набув державного значення шляхом організації в столичному Харкові спеціалізованого Інституту Тараса Шевченка в системі Народного комісаріату освіти УСРР та чіткого ідеологічного спрямування, зокрема згідно з постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 6 березня 1925 р. «Про святкування дня Шевченка» [1, арк. 32 зв.].

Аналіз стану інформативного забезпечення дослідження історії академічного шевченкознавства на початку 1920-х років дозволяє констатувати, що цей напрям не дістав належного всебічного висвітлення в українській історіографії. Окремі питання шевченківських студій та підготовки до видання творів Кобзаря висвітлено в розділах ювілейних видань до річниць НАН України, з історії Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (період 1918–1941 рр.), а також у працях С. І. Білоконя, О. В. Варенікової, Г. В. Карпінчук, С. Д. Павличко, М. П. Сподарця, І. І. Ходак та інших, здебільшого у форматі статей. Згадки про дослідження тих років зустрічаються в опублікованих «Щоденниках» академіка С. О. Єфремова, який керував комісіями ВУАН, де проводилися дослідження творчості Т. Г. Шевченка, і був відповідальним за підготовку «Повного зібрання творів Т. Г. Шевченка» в десяти томах. Слід зауважити й незначну кількість спеціальних джерелознавчих досліджень, присвячених висвітленню рішень директивних органів з підготовки до відзначення шевченківських днів та ювілеїв (зокрема В. В. Антоненко, Л. В. Батрак), наукову роботу вчених-шевченкознавців (С. І. Білоконя, Ю. І. Шаповала та ін.), діяльність окремих академічних установ УАН/ВУАН щодо розвитку цього наукового напрямку.

Період від створення УАН у 1918 р. і до організації в 1926 р. спеціалізованої шевченкознавчої установи – Науково-дослідного інституту Тараса Шевченка у Харкові – привертав увагу дослідників історії розвитку шевченкознавства лише з огляду на діяльність окремих науковців (С. Й. Смаль-Стоцького, М. М. Новицького, В. В. Міяковського, Ф. Л. Ернста та ін.), водночас діяльності Академії наук як співтовариства вчених у ці роки не дістала належного висвітлення.

Основною **метою дослідження** є характеризувати роботу установ і вчених Національної академії наук України щодо започаткування та подальшого розвитку шевченкознавчих досліджень через призму науково-організаційної

документації Академії наук та інших джерел з історії української науки, документальної спадщини визначних українських учених. Розроблення питань історії шевченкознавчих студій у НАН України сприятиме вивченню історичних шляхів цього процесу, його факторів, закономірностей та отриманих результатів.

Виклад основного матеріалу. УАН/ВУАН як головна наукова установа країни від часу створення у своїй науково-дослідній та науково-організаційній діяльності продовжувала попередні напрацювання українських дослідників щодо осмислення феномена Т. Г. Шевченка для розвитку української культури і формування самоусвідомлення українців як народу, піднявши цю наукову роботу на новий загальнодержавний рівень. Елементи заходів із вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка, які були традиційними для українського суспільства з кінця ХІХ ст. (відзначення річниць Кобзаря в березневі дні, публікації в місцевій пресі, присвоєння імені Т. Г. Шевченка школам, товариствам, зокрема першій науковій громадській організації в Україні – Науковому товариству імені Шевченка тощо), вплинули й на становлення академічного шевченкознавства як наукової галузі. Його розвиток був генетично пов'язаний як із народним піднесенням наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., так і з дослідженнями, які здійснювали українські діячі та зарубіжні літературознавці, й особливо – у період підготовки до відзначення двох шевченківських роковин – 1911 р. та 1914 р. До вивчення та публікації Шевченкових творів та процесу створення детальної біографії митця долучились В. Б. Антонович, В. М. Доманицький, М. П. Драгоманов, О. М. Колесса, О. Я. Кониський, Б. С. Лепкий, П. Свенціцький, І. Я. Франко, М. К. Чалий, В. Щурат та ін.

У 1918 р. наукові кола м. Києва зосередили свої зусилля на фундації Української академії наук (УАН) як державної наукової установи національного значення. У травні 1918 р. при Міністерстві освіти та мистецтва Української Держави була створена Комісія для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук у Києві на чолі з акад. В. І. Вернадським, до складу якої увійшли українські науковці, професори університетів, зокрема від Харківського – визначний історик Д. І. Багалій, який пізніше, в 1926 р., очолив Інститут Тараса Шевченка. На першому засіданні комісії 9 липня 1918 р. міністр народної освіти та мистецтва Ради Міністрів Української Держави М. П. Василенко у своїй промові відзначив, що «завдання утворення в Києві Української академії наук бере на себе Українська держава. Це завдання – діло державної ваги, і вирішити її не під силу приватньому товариству... Академія повинна згуртувати коло себе наукові сили, які, в першу чергу, мусять поповнити [мається на увазі – виправити. – Авт.] хиби щодо студіювання України. Ненормальні умови і підозріле відношення до української науки, в яких вона розвивалась, утворили те, що Україна мало досліджена... Утворення Української академії наук має і велике національне значіння, бо й досі є багато людей, які скептично і з насмішкою відносяться до українського руху та відродження, не мають віри в життєві сили українського народу, не вважають можливим розвиток української мови і науки. Для тих же, хто вірить в життєздатність українського народу, для кого відродження його, се – «святая святих», для тих утворення Академії наук має величезну вагу, являється національною потребою і черговим питанням» [2, с. 3; 3, с. 72].

У своєму виступі голова комісії В. І. Вернадський наголосив на національному значенні Академії, яка повинна сприяти піднесенню української національної самосвідомості та української культури. Також підкреслив необхідність концентрації відповідних досліджень в окремих самостійних структурних академічних підрозділах, які б водночас координували проведення таких робіт у всіх наукових установах України: «При Академії треба негайно закласти усякі великі постійні комісії, які зв'язували б в одну цілісність із Академією всі наукові сили України і притягли б до її роботи сотні вчених. Такими комісіями могли б бути в першу чергу: ...3) Комісія для видавання пам'яток українського письменства та мови» [2, с. 5–8; 3, с. 76].

У пояснювальній записці Д. І. Багалія, А. Ю. Кримського, Г. Г. Павлуцького, Є. К. Тимченка до зазначеної Комісії про організацію Історично-філологічного відділу УАН від 10 серпня 1918 р. було запропоновано створити у структурі цього відділу 16 катедр, у складі яких зазначено і Катедру історії українського письменства [2, с. 1; 3, с. 116]. Проект першого штатного розпису УАН (листопад 1918 р.) передбачив, зокрема, створення в її структурі Постійної комісії для видавання пам'яток новітнього письменства, серед завдань якої було проведення наукових експедицій з метою виявлення, придбання і подальшої публікації літературних колекцій та історичних джерел, довідкових видань як підґрунтя для проведення наукових досліджень. Таким чином, у концептуальних засадах створення Академії наук серед основних завдань було передбачено й необхідність системних фундаментальних досліджень та видання творчої спадщини видатних класиків української літератури.

14 листопада 1918 р. гетьман П. П. Скоропадський затвердив ухвалений Радою Міністрів Закон Української Держави «Про заснування Української академії наук в м. Києві», Статут і штати УАН та її установ. 27 листопада 1918 р. у приміщенні Українського наукового товариства у м. Києві (вул. Велика Підвальна, 36) відбулося перше установче засідання Спільного зібрання Академії, і цей день став офіційною датою створення УАН. Протягом грудня 1918 р. відбулися декілька організаційних засідань усіх трьох відділів УАН, і в складі Першого історично-філологічного відділу серед інших структурних інституцій було засновано Комісію для видання пам'яток новітнього (пізніше до назви було додано – українського) письменства під керівництвом С. О. Єфремова, яка вже у першій половині 1919 р. започаткувала наукове академічне видання творів українського письменства в серії «Академічна бібліотека українських письменників».

У 1919 р. у складі Першого відділу УАН запрацювала наукова Постійна комісія для видання творів Т. Г. Шевченка, М. П. Драгоманова, В. Б. Антоновича та І. Я. Франка. Комісії для підготовки видань цих чотирьох класиків були організовані й первинно діяли при «Всеукраїнському видавництві» (з 1922 р. перетворене на «Державне видавництво УСРР»), але для системного наукового вивчення творчої спадщини та підготовки творів до видання на високому рівні в серпні 1919 р. видавництво увійшло з клопотанням до Академії взяти публікацію праць

чотирьох письменників «під свій догляд». Академії наук були передані всі справи включно з виділеними на роботу та друк праць асигнуваннями [4, с. XIX; 5, с. 61].

Комісія розгорнула свою діяльність під керівництвом акад. С. О. Єфремова й «адміністративного голови» академіка А. Ю. Кримського. До її складу увійшли відомі вчені – академіки Д. І. Багалій і О. І. Левицький, професори А. М. Лобода і В. Ю. Данилевич та ін. Окрім співробітників Академії в ній працювали чимало професорів навчальних закладів і літераторів – як позаштатні або співробітники-кореспонденти. Підготовку до видання і редагування творів Т. Г. Шевченка було доручено історику літератури, письменнику, члену двох названих комісій П. І. Зайцеву. Як зазначено в загальному звіті про роботу Академії в 1920 р., П. І. Зайцев як редактор творів Т. Г. Шевченка «посунув свою справу дуже наперед» [6, арк. 1–12; 5, с. 87]. Учений доклав значних зусиль до підготовки тому, популяризував творчість митця. Як згадував В. В. Міяковський, він виступив у березні 1920 р. перед громадськістю на виставці репродукцій творів Т. Г. Шевченка та пам'яток, пов'язаних із його життям і творчістю, що була організована на Хрещатику в Києві. «Виставка була скромна, навіть на ті часи: на ній не були показані оригінальні рукописи чи малярські твори, все було в репродукціях. Але коли Павло Іванович на тлі експонатів живописав про Шевченка, про свої знахідки й праці, все оживало, забувалося, що в неопалених кімнатах було нестерпно холодно, що слухали промовця напівголодні одвідувачі, переважно це були студенти, – що взагалі в Києві стояли тоді злі й злиденні часи. Це було за два місяці до ...еміграції Зайцева» [7, с. 35–45].

У цей складний період діяльності комісії, незважаючи на розгорнуту самовіддану роботу з підготовки видань, соціально-політична обстановка в державі та брак коштів завадили організувати роботу належним чином. Так, у звідомленні про діяльність Всеукраїнської академії наук у 1921 р. зазначається, що спочатку робота йшла досить інтенсивно, але «обставини незабаром її дуже вкоротили. Дехто з редакторів виїхав з Києва, ...грошовий фонд по-часті вичерпано, по-часті ж він утратив свою колишню цінність, зібрані матеріали і навіть цілком готові вже праці (твори [Т. Г.] Шевченка під редакцією П. І. Зайцева) загинули під час політичних заворушень, і через те робота мало не зовсім була стала». Однак у розділі про спеціальні наукові доручення членам Історично-філологічного відділу зазначалося, що В. В. Міяковський здійснював архівні дослідження наукових документів періоду 1850–1860 рр. і ним були виявлені цікаві матеріали, зокрема стаття В. Е. Фліорковського про арешт Т. Г. Шевченка у 1859 р.; М. М. Новицький у серпні 1921 р. почав перевіряти й копіювати за автографами текст «Кобзаря» та збирати матеріали до біографії й наукового видання листів поета на основі документальних свідчень, знайдених в архівах і музеях Ніжина, зокрема в архіві Історично-філологічного інституту [8, с. 28–29; 5, с. 113, 116]. Таким чином, робота з виявлення і вивчення шевченківських матеріалів велася, хоч і в незначних обсягах, проте вже звідомлення за 1922 р. подає інформацію, що комісія припинила свою роботу через брак коштів та будь-яких видавничих перспектив [9, с. 11; 5, с. 143].

Із 1923 р. студіювання творів Т. Г. Шевченка в Академії наук здійснювалось у вже згаданій Комісії для видання пам'яток новітнього письменства під керівництвом акад. С. О. Єфремова. До її складу входили лише голова комісії та науковий співробітник і водночас секретар П. П. Филипович, з нею співпрацювали сім нештатних співробітників – О. К. Дорошкевич, М. К. Зеров, акад. А. М. Лобода, В. В. Міяковський, М. М. Новицький, В. П. Петров, П. І. Рулін, а також три співробітники-кореспонденти – І. Я. Айзеншток (м. Харків), В. О. Щепотьєв (м. Полтава) та А. Д. Лебідь (м. Чернігів). Комісія узгодила питання видання творів Т. Г. Шевченка з Державним видавництвом України, створила спеціальну підкомісію у складі акад. С. О. Єфремова, М. М. Новицького та П. П. Филиповича і залучила до роботи акад. О. П. Новицького, технічну роботу було покладено на В. Н. Вайсблата. У процесі роботи було складено такий план академічного видання: т. I–II – поезії, т. III – листування, т. IV – щоденник, т. V–VI – російські повісті й поеми, т. VII – малюнки, т. VIII–X – нові матеріали до біографії, розвідки і, можливо, повна наукова біографія Т. Г. Шевченка.

Суть договору від 28 листопада 1923 р. між Державним видавництвом України в особі завідуючого київською філією Б. Я. Лівшиця та Комісією для видання пам'яток новітнього українського письменства при Всеукраїнській академії наук в особі академіка С. О. Єфремова полягала в тому, що комісія брала на себе видання творів Т. Г. Шевченка в обсязі 8–10 томів по 25 аркушів кожен, видання повинно виходити під «фірмою Академії наук». Першими мали бути передані у видавництво III том (Щоденник) та VI том (Малюнки), наступні томи підлягають передаванню після друку попередніх, з тим, щоб у портфелі видавництва завжди був один зданий том [10, арк. 1–1 зв.]. Вірогідно, рішення про публікацію академічного видання творів Т. Г. Шевченка в цьому видавництві було пов'язане з українознавчими можливостями власної видавничої бази – Видавництво ВУАН було організоване в 1922 р., працювало у складі Редакційно-видавничої комісії АН УСРР (з 1927 р. – самостійна установа у складі ВУАН), проте спочатку випуск продукції був дуже малим – у 1923–1924 рр. лише 16 назв праць обсягом 147,5 друк. арк., у 1924–1925 рр. – 28 назв обсягом 158,1 друк. арк. [11].

Згідно зі звітом ВУАН за 1923 р., члени комісії в останні місяці цього року розгорнули активну роботу з редагування Шевченкових творів та завершальної підготовки до видання томів IV та VII з науковими коментарями та науковими розвідками [12, с. 70–73; 5, с. 179]. Комісія для дослідів над громадськими течіями на Україні також присвятила одне зі своїх відкритих засідань шевченківським дням, вивчала питання історії діяльності Кирило-Мефодіївського братства та громадських рухів 1860-х років, а член комісії Й. Ю. Гермайзе здійснював пошук наукових матеріалів за темою дослідження шевченківських демонстрацій 1914 р. Керівник Комісії для складання словника української живої мови В. М. Ганцов у звіті зазначав, що у своїй роботі над словником з особливою увагою ставився до творів письменників-класиків, зокрема і Т. Г. Шевченка. У звітах співробітників з окремими науковими дорученнями знаходимо інформацію, що П. П. Филипович

виїжджав у відрядження до м. Петербурга, де в бібліотеках та архівах виявляв і копіював неопубліковані матеріали, видав статтю «Шевченко і романтизм» у «Записках Першого, Історико-філологічного, відділу» (т. IV); М. М. Новицький продовжував роботу над варіантами текстів збірки поезій «Кобзар» і про результати своєї роботи доповідав на засіданнях Комісії для видання пам'яток новітнього письменства [12, с. 70–74; 5, с. 180, 183].

Таким чином, здобутком у галузі шевченкознавства в 1923 р. можна вважати початок підготовки академічного видання творів класика, пошук і придбання автографів Т. Г. Шевченка з метою їхнього подальшого об'єднання та концентрації в єдиному комплексі в академічній установі, що забезпечить їх зберігання та наукову розробку. В 1923–1924 рр. розпочалася ґрунтовна робота з опрацювання літературних творів Т. Г. Шевченка та зібраних на той час архівних документів – автографів, листування, наукових матеріалів до біографії та з питань створення окремих творів. Звідомлення за 1924 р. містить інформацію, що Постійна комісія для видавання пам'яток новітнього українського письменства під головуванням акад. С. О. Єфремова в складі 1 штатного і 11 нештатних співробітників працювала переважно над підготовкою до друку академічного видання творів Т. Г. Шевченка (т. IV, Щоденник), над організацією «Шевченківського інституту», що мав сконцентрувати матеріали з історії українського письменства XIX ст., та над окремими історично-літературними темами. Члени комісії під час відряджень виявили автографи Шевченкових повістей, зокрема в колекції матеріалів, переданих у дар Академії від В. Г. Котельникова. Результати цієї роботи у вигляді статей увійшли до тому 1 збірника «Шевченко та його доба» (1925) [13, с. 90; 5, с. 212].

У 1925 р. академічна Постійна комісія для видавання пам'яток новітнього українського письменства продовжувала роботу над т. IV (Щоденник) видання творів Т. Г. Шевченка з широким історично-літературним коментуванням. Опрацьовувалися матеріали за багатьма історично-літературними темами, зокрема відзначення роковин Т. Г. Шевченка. Як і в попередні роки, окремі тематичні напрями студій учених були представлені в т. 2 збірника «Шевченко та його доба» і «Кулішівському збірнику» [14, с. 11; 5, с. 222–233].

Таким чином, звітна документація Академії, яка в перші роки її діяльності публікувалась окремими виданнями з метою інформування громадськості, містить узагальнену інформацію про розвиток шевченкознавчих досліджень у її стінах. Робота над шевченківськими матеріалами зосереджувалась у комісіях – Постійній комісії для видавання пам'яток новітнього українського письменства та Постійній комісії для видавання творів Т. Г. Шевченка, М. П. Драгоманова, В. Б. Антоновича та І. Я. Франка. Розпочалася ґрунтовна робота з виявлення, концентрації й опрацювання зібраних на той час архівних матеріалів – автографів, листування, наукових матеріалів до біографії, літературних творів Т. Г. Шевченка та з підготовки до друку т. IV (Щоденник) академічного видання творів Т. Г. Шевченка.

Процес підготовки двох томів Шевченкової спадщини висвітлюють щоденникові записи голови комісії акад. С. О. Єфремова. Ці особисті записи вченого,

віце-президента ВУАН у 1923–1928 рр. та керівника Історично-філологічного відділення, що увійшли до опису 5 фонду № 257 Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (Колекція документів репресованих учених), опубліковані у виданні: Єфремов С. «Щоденники. 1923–1929» (Київ, 1997), є цінним джерелом відомостей про особливості наукової роботи вченого як головного редактора томів III і IV академічного видання та його участі в підготовці VIII тому. В них відображено враження вченого від ознайомлення з Шевченковими матеріалами, процес підготовки окремих частин видання, колізії наукової роботи. Так, у «Щоденниках» згадується про клопотання С. О. Єфремова щодо отримання оригіналу «Щоденника» Т. Г. Шевченка до керівництва Чернігівського державного музею, яке певний час не давало дозволу на вивезення рукопису до ВУАН [15, с. 205–206]. Відзначимо, що цю інформацію підтверджує й протокол № 214 Спільного зібрання ВУАН від 9 березня 1925 р., підписаний Президентом ВУАН акад. В. І. Липським та всіма присутніми на засіданні. Він зафіксував обговорення цього питання й ухвалу: «На внесення голови Комісії для видавання пам'яток новітнього українського письменства акад. С. О. Єфремова постановлено вдатися з телеграфною скаргою до Наркомосвіти на Чернігівський державний музей за те, що він не видав Академії наук Шевченкового щоденника, потрібного для останньої коректури академічного видання» [16, арк. 1–1 зв.].

Запис С. О. Єфремова в його щоденнику від 9 червня 1925 р. свідчить, що вчений упродовж двох тижнів працював у Державному музеї в м. Чернігові, протягом 7–10 годин вивіряючи тексти з оригіналами, де виявив, що ця робота була вкрай несумлінно зроблена попередніми редакторами й видавцями, «а тим часом варто над рукописом попрацювати, бо він дає матеріал ваги неоціненної і для біографії автора, і для психології його, і навіть чисто філологічний. Навіть пунктуація у Шевченка, з першого погляду цілком дика й хаотична, має свій логічний сенс, свою систему, свій стиль. Перемінивши її шаблоново, редактори цілком змінили міцний, рубаний стиль Шевченка на тягуче-мляві періоди, себто зовсім іншого надали вигляду цій цікавій книзі. Не жалую витраченого часу, бо став мудріший від цього рукопису» [15, с. 240–241]. У передмові «Од редактора» до тому IV С. О. Єфремов як його головний упорядник та редактор зазначав, що «силкувався якомога менше відступати від первотвору, навіть у дрібницях, аж до пунктуації, дуже своєрідної у Шевченка, намагаючись дати точну копію оригіналу» [10, арк. 1; 17, с. VI].

У перші роки діяльності комісії гуманітарного спрямування їхні співробітники лише подеколи публікували свої праці через брак академічної видавничої бази; результати досліджень, зокрема і в галузі шевченкознавства, переважно подавалися громадськості у формі публічних доповідей. Цінним ресурсом щодо прочитаних у 1918–1923 та 1924–1928 рр. доповідей є розділи з переліками доповідей співробітників установ УАН/ВУАН, подані у фундаментальному академічному виданні «Історія НАН України» (1998, 2003), у серії «Джерела з історії науки в Україні». Загалом у виданнях наведено інформацію про 46 виступів науковців для широкого кола слухачів у 1918–1925 рр.

Дослідження шевченкіани здійснювалось і в наукових товариствах Академії. Їхнім завданням було поширення наукових здобутків у сфері гуманітарних наук, зокрема українознавства. Значне місце в роботі товариств посідали вивчення та популяризація творчості Кобзаря, а також вшанування пам'яті про нього. Інформацію про виступи з доповідями про творчість Т. Г. Шевченка знаходимо по двох товариствах – Історично-літературному та Товариству дослідників української історії, письменства і мови в Петрограді. На зібраннях Історично-літературного товариства, що діяло під керівництвом акад. С. О. Єфремова, виголошувалися доповіді, присвячені Шевченковим роковинам. Товариство підтримувало тісний контакт з Постійною комісією для видавання пам'яток новітнього українського письменства, яка працювала над підготовкою до друку академічного видання творів Т. Г. Шевченка (а саме т. IV, «Щоденник»). Засідання товариства відвідували літературознавці, діячі культури, студенти. Частина доповідей, з огляду на складну ситуацію з публікацією статей у наукових виданнях того часу, увійшла до двох томів збірника «Шевченко та його доба» [13, с. 3–70; 14, с. 90].

Товариство дослідників української історії, письменства і мови в Петрограді (з 1924 р. – «... в Ленінграді») діяло під керівництвом акад. В. М. Перетца, який доклав значних зусиль для організації українознавчих студій у Петрограді. До нього входило 20 дійсних членів і 3 співробітники. У Звідомленні про роботу Академії наук у 1923 р. ідеться про підготовку біографії Т. Г. Шевченка обсягом до 6 друкованих аркушів членом товариства В. Ф. Боцяновським, який виявив нові матеріали про життя і творчість великого українського поета [12, с. 3–146]. Звідомлення про роботу ВУАН у 1924 р. містить інформацію, що товариство як єдиний представник української науки в Ленінграді опрацьовує «багатий український матеріал», що зберігається в архівах та музеях. Голова товариства акад. В. М. Перетц також взяв участь у виявленні наукових матеріалів з історії українського письменства, зокрема рукописів українського походження [13, с. 63–70].

Про діяльність цього товариства у сфері шевченкознавства знаходимо інформацію в листуванні голови товариства, літературознавця та історика слов'янських літератур акад. В. М. Перетца з акад. С. О. Єфремовим (Інститут архівознавства НБУВ. Ф. 257. Оп. 5. Спр. 70, 74). В епістолярії висвітлюється проведення шевченківських днів, організованих цим товариством, зокрема в листі від 10 березня 1924 р. В. М. Перетц пише, що в останній раз Шевченкові роковини в Петрограді відзначалися близько шести років тому, і 9 березня 1924 р. «вперше по довгих роках мовчання відбулося у нас Шевченкове свято. Наше товариство винайняло гарне помешкання музею, зібралося більш як 100 членів товариства та гостей». На заході були присутні визначні вчені, педагоги, студенти, виголошено промови українською та російською мовами: В. М. Перетца «Садок вишневий...», В. О. Щавинського «Т. Г. Шевченко і Рембрандт» (про виявлений автопортрет Т. Г. Шевченка, невідомий досі), В. Т. Боцяновського «Гуманізм Т. Г. Шевченка» і К. О. Копержинського «Посланіє до мертвих і живих і ненароджених земляків». В. М. Перетц відзначав, що присутні слухали дуже уважно, проте нарікав,

що студентський гурток, який мав проспівати «Заповіт», «втік на якусь вечірку чи танцюльку», і коли б у товариства були гроші, то виголошені доповіді видали б у збірничку з фотографією виявленого автопортрета [19, арк. 1–2]. У листі від 24 лютого 1925 р. В. М. Перетц виявляв турботу про успішне прибуття до Києва автопортрета Т. Г. Шевченка із переданої в дар Академії спадщини В. О. Щавинського, який мали перевезти з Ермітажу.

Урочисті збори, присвячені пам'яті Т. Шевченка, відбулись і в Полтавському науковому товаристві при ВУАН у 1925 р. [18, с. 228].

За межами України шевченкознавчі студії здійснював західноукраїнський учений, голова філологічної секції Наукового товариства імені Шевченка С. Й. Смаль-Стоцький – один із 12 перших академіків-фундаторів Української академії наук у 1918 р., академік Історично-філологічного відділу і керівник кафедри історії української мови. Уже в 1919 р. він став позаштатним академіком, оскільки виїхав з дипломатичною місією до м. Праги як посол ЗУНР, де й проживав до кінця свого віку. З доповідями з шевченкознавчої тематики С. Й. Смаль-Стоцький регулярно виступав на багатолюдних зібраннях, зокрема в таборах для військовополонених українців, розташованих у містах Фрайштадт, Зальцведель, Рейштадт, Весляр. Очевидці згадували, що ці виступи були надзвичайно популярними, приміщення на тисячу осіб не могло вмістити всіх бажаючих, і присутні годинами слухали про Шевченкові «Великий Льох», «Сон», «Кавказ» та ін. [20]. У ЦДАГО України (Ф. 269. Оп. 2) зберігаються численні документи та листування вченого цього періоду. Повідомлення від 29 лютого 1924 р. секретаря товариства В. Віднова про відкрите засідання Українського історично-філологічного товариства 4 березня 1924 р. у приміщенні середньовічного Каролінуму Карлова університету в Празі містить інформацію про дві наукові доповіді – С. Й. Смаль-Стоцького «Про метрику в творах Т. Шевченка» та іншого українського вченого в еміграції – Д. В. Антоновича «Малярський смак Шевченка в дитячі роки» [21, арк. 141]. С. Й. Смаль-Стоцький як професор працював в Українському вільному університеті (Чехія) та Варшавському університеті (Польща), де читав лекції з історії слов'янського мовознавства і вів студії з шевченкознавчих напрямів. Учений мав значний авторитет як шевченкознавець і за кордоном, і в Україні, оскільки його розвідки публікувалися в українських наукових збірниках, зокрема в журналі «Україна».

Слід відзначити й таку сферу діяльності Академії, як участь у загальнодержавних заходах зі створення меморіальних закладів пам'яті Кобзаря. Члени Академії були учасниками розроблення проекту заснування Канівського музею-заповідника Т. Шевченка (нині – Шевченківський національний заповідник). Про це йдеться в листах від голови президії Сільськогосподарського наукового комітету України акад. П. А. Тутковського до акад. С. О. Єфремова як члена Комісії з організації Державного заповідника ім. Т. Г. Шевченка. У листі від 5 грудня 1923 р. зазначалося, що на засіданні Комісії з організації Державного заповідника з дослідчою станцією ім. Т. Г. Шевченка в районі його могили було ухвалено, що

окрім науково-дослідчих закладів, які мали стати складовою цієї станції, необхідно організувати також заклад, що опікувався б упорядкуванням та доглядом за могилою «патрона заповідника» – Т. Г. Шевченка. В наступному листі, від 2 січня 1924 р., було висловлено прохання надіслати проект плану організації закладу охорони могили Т. Шевченка, майбутньої дослідчої станції Шевченківського заповідника та наукових закладів [22, арк. 1–1 зв.]. Заповідник у м. Каневі був створений наступного року згідно з постановою РНК УСРР від 20 серпня 1925 р. У протоколах Спільного зібрання ВУАН зафіксовані такі питання: 21 січня 1924 р. було затверджене клопотання акад. Б. І. Срезневського щодо утворення заповідної зони довкола могили Т. Г. Шевченка у м. Каневі [23, арк. 1–3], 28 січня 1924 р. ухвалено надіслати до директивних органів у м. Харків постанови II Відділу про спорудження астрономічної станції біля могили Т. Г. Шевченка та про співпрацю із Сільськогосподарським науковим комітетом України [24, арк. 1–3]. У протоколі від 21 січня 1924 р. ідеться про затвердження проекту заснування «Шевченківського дому», запропонованого I Відділом [25, арк. 1–2]. 3 листопада 1924 р. за ініціативою акад. П. А. Тутковського було ухвалено надіслати клопотання до уряду України про встановлення пам'ятника Т. Г. Шевченку і зобов'язати Українбанк повернути кошти на його будівництво, зібрані громадськістю [26, арк. 1–1 зв.].

Про участь у розробленні концепції створення Інституту Тараса Шевченка в м. Харкові, що мав стати основною дослідною установою з вивчення біографії та творчості Т. Г. Шевченка й історії українського письменства XIX ст., а також центром формування історико-культурних колекцій, ішлося у звідомленнях ВУАН, зокрема за 1924 р., та в щоденниках С. О. Єфремова.

Створенню меморіального Будинку-музею Т. Г. Шевченка у м. Києві активно сприяли В. В. Міяковський та інші вчені Академії. У 1925 р. В. Г. Кричевський у журналі «Україна», в розділі «Матеріяли і замітки про Шевченка», опублікував статтю «Будинок, де жив Т. Г. Шевченко у Києві» про будинок, в якому Т. Г. Шевченко жив у Києві навесні 1846 р., коли замальовував історичні пам'ятки міста для Археографічної комісії. У статті було порушено питання про необхідність зберегти його для нащадків: «Будинок в дуже поганому стані... Але не дивлячись на зовнішню давність і на 96 років існування, будинок ще довго може стояти, бо зроблений він з дерева хорошого й тривалого... Треба було-б звернути увагу ... на цей будинок, довести його до ладу і зафіксувати, що тут жив Шевченко, може б навіть варто було-б улаштувати будинок Шевченка з хатою-читальнею, музеєм і т. и., взявши на це будинок на «Козиному болоті» [27, с. 136–138]. Ініціатива В. Г. Кричевського була підтримана М. С. Грушевським, С. О. Єфремовим, П. І. Зайцевим, В. В. Міяковським, і 22 березня 1925 р. на будинку було встановлено меморіальну дошку, про що свідчить запис у щоденнику С. О. Єфремова від 22 березня 1925 р. [15, с. 211–212]. У 1925 р. з будівлі, що перебувала в комунальній власності міста, відповідно до розпорядження Київського окружкому, почалося відселення мешканців; дім був переданий ВУАН, а зі створенням у 1926 р. Інституту Тараса Шевченка – його київській філії. Розпочалася реставрація будівлі, а до

створення експозиції було залучено В. В. Міяковського, який вивчав і збирав матеріали про перебування Т. Г. Шевченка в Києві. Музей-виставка відкрився 4 листопада 1927 р., а власне Будинок-музей Тараса Шевченка офіційно запрацював 10 листопада 1928 р. Його першим директором став В. В. Міяковський [28].

Широке обговорення шевченкознавчих проблем в установах Академії, на відкритих засіданнях наукових товариств, спілкування із закордонними вченими, накопичення і концентрація цінних наукових матеріалів упродовж 1918–1925 рр. дали змогу сформувати академічне шевченкознавство як окремий науковий напрям. Саме в цей період, як відомо, вперше було використано термін «шевченкознавство». Окремі дослідники у своїх працях (Ю. О. Івакін, Г. В. Карпінчук, О. В. Варенікова, В. С. Калачник та М. І. Філон) приписують його авторство, зокрема, професору Харківського інституту народної освіти та Інституту Т. Г. Шевченка, представнику марксистського літературознавства В. Д. Коряку, який започаткував власний термін – «шевченкологія» у статті «Шевченківське засідання Харківської філії Українського наукового товариства» (1921) (на той час УНТ уже входило до складу УАН) [29, с. 83–87], співробітнику Комітету для видання повної збірки писань акад. О. О. Потебні (діяв у м. Харкові у складі Історично-філологічного відділу ВУАН) І. Я. Айзенштоку, який опублікував працю «Шевченкознавство – сучасна проблема. До тексту Шевченкових творів» (Харків, 1922), та А. П. Машкіну, що вжив його у статті до шевченківських днів «Шевченкознавство як наука» у газеті «Вісті ВУЦВК» від 11 березня 1922 р.

Результати проведеної шевченкознавчої роботи публікувались у перші роки діяльності УАН/ВУАН як у виданнях профільних академічних комісій, так і в працях інших структурних підрозділів і установ, дотичних до розроблення цієї тематики, в загальних виданнях Історично-філологічного відділу та Академії, а також були представлені індивідуальними розробками. До загальноакадемічних належать збірники, один з яких був присвячений 60-й річниці від дня смерті Т. Г. Шевченка, – «Тарас Шевченко» за редакції П. П. Филиповича і Є. Григорука (ДВУ, 1921), другий – до 110-й річниці від дня народження поета – «Шевченківський збірник» («Сорабкоп», 1924). Обидва збірники гарно оформлені, ілюстровані й містять низку цінних наукових праць – наукових розвідок з літературно-критичним та мистецтвознавчим аналізом творів Т. Г. Шевченка, зокрема А. М. Лободи «Між двох стихій» (1924), Б. В. Якубського «Форма поезій Шевченка» (1921) та «Із студій над Шевченковим стилем» (1924), О. П. Новицького «Автопортрети Т. Г. Шевченка» (1924). Як відзначав В. В. Дорошенко, видавництво «Сорабкоп», завдяки можливостям друку на доброму папері та з художнім оформленням високого рівня, могло б стати основним видавцем шевченкознавчих праць [30, с. 3].

Одним із найвагоміших видань у галузі шевченкознавства цього періоду є збірник Комісії для видавання пам'яток новітнього письменства ВУАН «Шевченко та його доба» (опубліковано лише 2 випуски збірників – т. 1 у 1925 р. і т. 2 у 1926 р.; під редакцією акад. С. О. Єфремова, М. М. Новицького і П. П. Филиповича). У передмові до першого тому йшлося про мету видання – вивчати

«і самого письменника, і його найближче оточення, і ту історичну добу – 30–60 роки XIX віку...». У статті П. П. Филиповича «До студіювання Шевченка та його доби» було подано огляд шевченкознавчих проблем і завдань, зроблено аналіз недоліків попередніх досліджень та окреслено перспективні завдання шевченкознавства. У випусках представили результати своєї праці Й. Ю. Гермайзе, О. К. Дорошкевич, С. О. Єфремов, А. М. Лобода, В. В. Міяковський, М. М. Новицький, О. П. Новицький, В. П. Петров, С. І. Родзевич, П. І. Рулін, П. П. Филипович, Б. В. Якубський. Авторами було репрезентовано дослідження біографії Т. Г. Шевченка, наукові розвідки про творчість Кобзаря. Окрім статей, у виданні представлено нові та маловідомі матеріали, зокрема 25 документів у розділі «Матеріали до статті «До арешту Шевченка 1850 р.» та «Невиданий лист Т. Г. Шевченка до М. С. Щепкіна». Окремим розділом, «Малюнки», подано художні твори Т. Г. Шевченка, примітки до малюнків підготував акад. О. П. Новицький [31].

Загальноакадемічний журнал «Україна» також періодично публікував на своїх сторінках повідомлення, статті, розвідки шевченкознавчої тематики. У 1925 р. книга 1–2 видання була повністю присвячена шевченкознавчим дослідженням і містила значний науковий доробок, зокрема в ній публікувалася праця М. С. Грушевського «В шістдесят четверті Шевченкові роковини».

У «Записках Історично-філологічного відділу» оприлюднили свої праці М. М. Новицький («Рукопис «Черниці Мар'яни»), П. П. Филипович («Шевченко і романтизм»), «А. Майков про Шевченка»), П. Я. Стебницький («Кобзар» під судом»), М. Мандрика («Т. Г. Шевченко в болгарському письменстві»). У розділі «Критика й бібліографія» подавалися розгорнуті полемічні огляди нових опублікованих шевченкознавчих праць, зокрема Л. Т. Білецького, С. Й. Смаль-Стоцького, В. М. Доманицького, на «Малий Кобзарь. Баришполе, 1918»); привертає увагу ґрунтовна рецензія М. М. Новицького на опубліковану монографію західноукраїнського науковця В. Г. Щурата «Шевченко і поляки» (Львів, 1917). У «Записках» подавалися також списки праць окремих учених Академії, серед яких були й шевченкознавці, що давало можливість поповнити та уточнити бібліографію цього напрямку та оцінити історіографічний внесок кожного автора. Так, у бібліографії праць акад. А. М. Лободи були відзначені статті «Шевченко як голос народньої душі» і «Між двох стихій», акад. С. О. Єфремова – «На Шевченкову тему (Гріхи сучасности)», «Шевченкова могила» та ін. Також у книзі 5 «Записок» (1924–1925) містився розділ «Бібліографія писаннів співробітників I Відділу, що друкувалися рр. 1918–1925», поданий А. Ю. Кримським та М. З. Левченком як узагальнення публікаторської роботи. У ньому представлено 39 матеріалів, присвячених шевченкознавчим дослідженням. Ідеться, зокрема, про такі статті: Д. І. Багалія «Т. Г. Шевченко і методіївці. Історично-літературна розвідка», Й. Ю. Гермайзе «Шевченківська демонстрація в Києві р. 1914 (за матеріалами архіву Київського губернського жандармського управління)», С. О. Єфремова «На нерівних позовах (Шевченко і самодержавіє)», «Спадщина кобзаря Дармограя», «Поет і плантатор», А. М. Лободи «Між двох стихій. До психології творчости Т. Г. Шевченка»,

М. М. Марковського «Шевченко і Микола Маркевич», В. В. Міяковського «Шевченко перед київською цензурою», О. П. Новицького «Автопортрети Т. Г. Шевченка», «Шевченко та Рембрандт», «Шевченко та друкарська справа», М. М. Новицького «Шевченко і поляки» (Рецензія), «Нові листи Т. Шевченка», «До історії арешту Шевченка 1850 р.», «З недрукованих листів Т. Г. Шевченка», «Шевченко в процесі 1847 р. і його папери», В. П. Петрова «Куліш і Шевченко (до історії їх взаємовідносин в 1843–1844 роках)», П. І. Руліна «Драматичні спроби Шевченка», «Шевченко і театр», Ф. Я. Савченко «Дещо з споминів родини Т. Г. Шевченка», П. П. Пилиповича «Історично-літературні матеріали до Шевченка», «Листи Максимовича до Шевченка». «Нові рядки Т. Шевченка», «Поет огненного слова», «Шевченко і романтизм», І. І. Щітківського «Пам'ятник Шевченкові в Києві» та ін. Інформацію про шевченкознавчі публікації можна знайти також у виданні «Систематичний каталог видань Всеукраїнської Академії Наук. 1918–1929» (Київ, 1930), а більш детально й осучаснену – в окремому томі вже згаданого видання з історії НАН України «Історія НАН України. 1918–1923: Науково-довідковий апарат» (Київ, 2002).

Окремими виданнями в цей період побачили світ монографії академічних учених – І. Я. Айзенштока «Шевченкознавство – сучасна проблема» (Харків, 1922), Д. І. Багалія «Т. Шевченко і Кирило-Методіївці» (Харків, 1925), М. А. Плевака «Шевченко й критика» (Харків, 1924).

Заснована 8 серпня 1918 р. Всенародна бібліотека при Українській академії наук у Києві, яка поєднувала функції наукової та національної книгозбірні, також долучилася до розроблення шевченкознавчих питань, зокрема в галузі формування фондів національного друку, рукописної, музичної спадщини України як джерельної бази наукових досліджень. У своїй праці «Книгарні – Бібліотеки – Академія. Спомини» Л. Ю. Биковський (працював у Бібліотеці в перші роки її діяльності) зазначає, що основою фонду стали книжки, подаровані різними жертводавцями. Першу книжку, яку було урочисто записано до «інвентаря» Бібліотеки, подарував акад. С. О. Єфремов, – це був «Кобзар» Т. Г. Шевченка [32, с. 30]. Автори видання «Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–1941» чл.-кор. Л. А. Дубровіна та акад. О. С. Онищенко зазначають, що в цей час розпочалася велика робота з комплектування фондів, сфокусована на придбання та отримання в дар архівно-бібліотечних зібрань окремих осіб та організацій, що діяли в різних містах України: «основний масив ретроспективних та спеціалізованих історико-культурних фондів склався в 1920-ті рр. як результат першої великої хвилі збирацької діяльності, пов'язаної з ліквідацією радянською владою дореволюційних установ та відомств, еміграцією фондовласників» [33, с. 163].

Зусиллями Г. П. Житецького та інших працівників до Бібліотеки надійшли численні матеріали діячів львівської «Просвіти» (зокрема видання шевченкіани), «Старої громади», УНТ, редакцій часописів «Киевская старина», «Україна» та ін. У відділі рукописів створювався комплекс рукописної історико-культурної спадщини, до якого увійшли матеріали до наукової біографії та щодо оточення Т. Г. Шевченка. 13–19 березня 1921 р. у приміщенні Бібліотеки була влаштована Шевченківська виставка, яка тривала лише тиждень, проте її відвідала знач-

на кількість людей. Усі видання, представлені на виставці, знайшли своє відображення в картковому каталозі, до якого в подальшому почали записувати всі твори, що надходили до відділу комплектування за цією темою; на його основі потім передбачалось опублікувати покажчик літератури [32, с. 82; 33, с. 44]. З нагоди шевченківського ювілею цього року було ухвалено розпочати укладення бібліографічного покажчика шевченкознавчих праць – «Шевченковіяна». Робота за цим напрямом тривала в Бібліотеці впродовж усього її 100-річного періоду діяльності, а нещодавно, до 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка, було підготовлене й опубліковане унікальне фундаментальне наукове видання «Тарас Григорович Шевченко: бібліографія видань творів 1840–2014» (Київ, 2014), яке вперше максимально повно розкриває бібліографічні дані окремих видань творів Шевченка як мовою оригіналу, так і в перекладах 66-ма мовами світу.

Активному поповненню фондів Бібліотеки сприяло надання їй права отримувати від 1923 р. обов'язковий примірник українських видань, а від 1924 р. – також із РРФСР, БСРР, а пізніше – й з інших республік. На 1 серпня 1925 р. у відділі україніки нараховувалося 24 тис. кн. од., серед яких були й книжки, сконцентровані в підвідділі «Шевченкіана» [33, с. 102, 107].

Наукова новизна. Із наведеного вище маємо можливість зробити висновок, що вчені Академії на початку 1920-х років активно розробляли тему окремих сюжетів та образів у творчості Т. Г. Шевченка, ними досліджувалися питання психології його творчості, впливу польської, російської літератур, історичні події, пов'язані з народним сприйняттям творчості Т. Г. Шевченка, а також проблеми вивчення джерел, здійснювалися обговорення нових виявлених наукових матеріалів, автографів, картин; формувалися архівно-бібліотечні фонди.

Висновок. Отже, на початку ХХ ст. хвиля піднесення, ентузіазму і згуртування української наукової спільноти навколо ідеї створення і подальшого розвитку національної академії, незважаючи на надзвичайно складний соціально-політичний стан у країні, майже повну відсутність фінансування наукової діяльності та матеріально-технічного забезпечення Академії, сприяла утвердженню Української академії наук як дійсно всенародної, національної української установи. В її середовищі активно розвивалося шевченкознавство як академічний науковий напрям, що став одним із провідних у гуманітарній та науково-організаційній сферах діяльності ВУАН. До характерних особливостей наукових досліджень історії розвитку шевченківських студій у НАН України в 1920-х роках можна віднести розроблення загальних теоретичних положень щодо спадщини Т. Г. Шевченка з урахуванням таких факторів, як загальні процеси українізації в країні (що спричинило, зокрема, й появу нового терміну – «шевченкознавство»), колективну роботу в комісіях над створенням видання творів Т. Г. Шевченка в десяти томах, вшанування його пам'яті на загальноакадемічних заходах, організацію товариствами УАН/ВУАН подальшої роботи для поширення інформації про життя і діяльність класика серед громадськості, участь учених у формуванні бібліотечних, архівних, художніх колекцій, створенні меморіальних закладів, а також індивідуальні дослідження та публікації вчених.

Основні напрями роботи з перших років діяльності Академії наук розвивалися на засадах самостійного визначення вченими-шевченкознавцями актуальної наукової проблематики. На дослідження вчених, що провадилися в багатьох установах Академії, лише починали впливати нові процеси культурного виробництва, що були безпосередньо пов'язані з державною політикою. Науковці Академії у своїх спробах віднайти тематичні напрями, яких ще не торкалися попередні дослідники творчості Т. Г. Шевченка, прагнули подавати образ Кобзаря, його життя і творчість у поєднанні з новими вимогами життя в радянській Україні, нещодавній території світової війни та визвольних змагань.

Ці питання відображено в науково-дослідній та науково-організаційній документації Архівного фонду НАН України (зокрема цінним джерелом інформації про шевченкознавчі дослідження в академічних комісіях є опубліковані щорічні «Звідомлення» про діяльність УАН/ВУАН в означені роки), в опублікованій інформації про розвиток шевченкознавства та вшанування річниць Т. Г. Шевченка в Академії наук, яка долучається до архівних джерел, по-новому відкриваючи, а подеколи й становлячи єдине джерело відомостей про хід подій, у мемуарних матеріалах. Отож реконструкція історії розвитку шевченківських студій у НАН України в перші роки її діяльності передбачає залучення комплексів архівних документів, опублікованих джерел та сучасних наукових матеріалів.

Список використаних джерел

1. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 58.
2. Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві. Київ : Друк. Укр. наук. т-ва, 1919. IV, 88, XXXIV с.
3. Історія Академії наук України, 1918–1923: документи і матеріали. Київ : Наук. думка, 1993. 571 с.
4. Звідомлення про діяльність Української академії наук у Києві до 1 січня 1920 р. [Київ]: Вид. Укр. Акад. наук, [1920]. ХСV с.
5. Національна академія наук України – 100 : головні тенденції розвитку і здобутки: документи і матеріали. Книга 1 : 1918–1945. Київ, 2018. 948 с.
6. Інститут рукопису НБУВ. Ф. І. Од. зб. 26539.
7. Гордієнко Д. Павло Зайцев та його мистецтвознавча шевченкіана // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини. Київ, 2014. Вип. 10. С. 35–45.
8. Звідомлення про діяльність Української академії наук у Києві за 1921 рік. Берлін : Вид-во Укр. молоді, 1923. 76 с.
9. Звідомлення про діяльність Української академії наук у Києві за 1922 рік. Прага : Вид-во Укр. молоді, 1925. 70 с.
10. Інститут рукопису НБУВ. Ф. 279. Од. зб. 106.
11. Молоткіна В. К. Особливості організаційного становлення та функціонування державних видавництв в УСРР (20-ті рр. XX ст.) // Парадигма пізнання: гуманітарні питання. 2016. № 1 (12). URL: <http://oaji.net/articles/2016/1739-1456510092.pdf>

12. Звідомлення Всеукраїнської академії наук у Києві за 1923-й рік (3 нагоди п'ятирічного існування Академії 1918–1924). Київ : Друк. Всеукр. Акад. наук, 1924. 166 с.
13. Звідомлення Української Академії наук у Києві за 1924 рік. Київ : Друк. УАН, 1925. 93 с.
14. Звідомлення Української академії наук у Києві за 1925 рік. Київ : Друк. Укр. Акад. наук, 1926. 80 с.
15. Єфремов С. Щоденники. 1923–1929. Київ : ЗАТ «Газета «РАДА», 1997. 848 с.
16. Інститут рукопису НБУВ. Ф. 1. Од. зб. 26325.
17. Шевченко Т. Повне зібрання творів. Т 4. Щоденні записки (Журнал) : текст, первісні варіанти, коментарій. Київ : ДВУ, 1927. XI, 787 с.
18. Наукове життя в Полтаві 1914–1924 р. // Україна. Київ, 1925. № 1–2. С. 227–231.
19. Інститут архівознавства НБУВ. Ф. 257. Оп. 5. Спр. 70.
20. Максимець І. Діяльність С. Смаль-Стоцького у галузі шевченкознавства. URL: http://history.org.ua/JournALL/xxx/xxx_2013_18/30.pdf
21. ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 240.
22. Інститут архівознавства НБУВ. Ф. 257. Оп. 5. Спр. 130.
23. Інститут рукопису НБУВ. Ф. 1. Од. зб. 25294.
24. Там само. Од. зб. 25295.
25. Там само. Од. зб. 25309.
26. Там само. Од. зб. 26310.
27. Кричевський В. Будинок, де жив Т. Г. Шевченко у Києві // Україна. Київ, 1925. № 1–2. С. 136–139.
28. Орлова Н. Тарас Шевченко для українських патріотів був гетьманом Майдану // Демократична Україна. Київ, 2016. 9 березня. (№ 24108). URL: <https://dua.com.ua/index.php/culture/vitalnya/item/2440-nadiya-orlova-taras-shevchenko-dlya-ukrajinskikh-patriotiv-buv-getmanom-majdanu>
29. Варенікова О. В. П. Филипович про завдання шевченкознавства у збірнику 1925 року «Шевченко та його доба» // Філологічні трактати. Київ, 2016. Т. 8. № 3. С. 83–87.
30. Дорошенко В. В. Шевченкознавство за останнє десятиліття (1914–1924). Короткий інформативний огляд. Львів : Друк. НТ ім. Шевченка, 1925. 10 с.
31. Шевченко та його доба. Збірник перший. Харків : ДВУ, 1925. 199 с.
32. Биковський Л. Книгарні – Бібліотеки – Академія. Спомини (1918–1922). Мюнхен-Денвер : «Дніпрова хвиля», 1971. 152 с.
33. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–1941. Київ : НБУВ, 1998. 337 с.

References

1. Fond 1, Inventory 6, Unit 58. Central State Archive of Public Organizations of Ukraine, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
2. *Zbirnyk prats Komisii dlia vyroblennia zakonoproektu pro zasnuvannia Ukrainskoi Akademii nauk u Kyievi* [Collection of works of the Commission for drafting a bill on the founding of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv]. (1919). Kyiv : Druk. Ukr. nauk. t-va. [In Ukrainian].

3. *Istoriia Akademii nauk Ukrainy, 1918–1923: Dokumenty i materialy* [History of the Academy of Sciences of Ukraine, 1918–1923: Documents and materials]. (1993). Kyiv : Naukova dumka. [In Ukrainian].

4. *Zvidomlennia pro diialnist Ukrainiskoi akademii nauk u Kyievi do 1 sichnia 1920 r.* [Report of the activities of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv until January 1, 1920]. (1920). Kyiv : Vyd. Akad. nauk. [In Ukrainian].

5. *Natsionalna akademiia nauk Ukrainy – 100 : holovni tendentsii rozvytku i zdobutky: dokumenty i materialy. Knyha 1: 1918–1945* [National Academy of Sciences of Ukraine – 100: main trends of development and achievements: documents and materials. Book 1: 1918–1945]. (2018). Kyiv. [In Ukrainian].

6. Fond 1, Unit 26539. Institute of Manuscript of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. [In Ukrainian].

7. Hordiienko, D. (2014). Pavlo Zaitsev ta yoho mystetstvoznavcha shevchenkiana. [Pavel Zaitsev and his art scholar Shevchenkiana]. In *Suchasni problemy doslidzhennia restavratsii ta zberezhenia kulturnoi spadshchyny* [Modern problems of research, restoration and preservation of cultural heritage]. Is. 10, pp. 35–45. [In Ukrainian].

8. *Zvidomlennia pro diialnist Ukrainiskoi akademii nauk u Kyievi za 1921 rik* [Annual report of the activities of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv, 1921]. (1923). Berlin : Vyd. Ukr. molodi. [In Ukrainian].

9. *Zvidomlennia pro diialnist Ukrainiskoi akademii nauk u Kyievi za 1922 rik* [Annual report of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv, 1922]. (1925). Praha : Vyd. Ukr. molodi. [In Ukrainian].

10. Fond 279, Unit 106. Institute of Manuscript of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. [In Ukrainian].

11. Molotkina, V. K. (2016). Osoblyvosti orhanizatsiinoho stanovlennia ta funktsionuvannia derzhavnykh vydavnytstv v USRR (20-i rr. XX st.) [Features of organizational formation and functioning of state publishing houses in the USSR (the twenties of the twentieth century)]. In *Paradyhma piznannia: humanitarni pytannia* [Paradigm of cognition: humanitarian issues]. No. 1 (12). Retrieved from: <http://oaji.net/articles/2016/1739-1456510092.pdf>. [In Ukrainian].

12. *Zvidomlennia Vseukrainskoi akademii nauk u Kyivi za 1923-i rik (Z nahody piatyrichnoho isnuvannia Akademii 1918–1924)* [Report of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv for 1923. On the occasion of the five-year existence of the Academy of 1918–1924]. (1924). Kyiv: Druk. Vseukr. akad. nauk. [In Ukrainian].

13. *Zvidomlennia Ukrainiskoi Akademii nauk u Kyivi za 1924 rik* [Report of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv for 1924]. (1925). Kyiv : Druk. Vseukr. akad. nauk. [In Ukrainian].

14. *Zvidomlennia Ukrainiskoi akademii nauk u Kyivi za 1925 rik* [Report of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv for 1925]. (1926). Kyiv : Druk. Vseukr. akad. nauk. [In Ukrainian].

15. Yefremov, S. (1997). *Shchodennyky. 1923–1929* [Diaries. 1923–1929]. Kyiv : ZAT «Hazeta «RADA». [In Ukrainian].

16. Fond 1, Unit 26325. Institute of Manuscript of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. [In Ukrainian].

17. Shevchenko, T. (1927). *Povne zibrannia tvoriv. T 4. Shchodenni zapysky (Zhurnal) : tekst, pervistni varianty, komentarii* [A complete collection of works. Vol. 4. Daily notes (Journal): text, first choice, comment]. Kyiv : DVU. [In Ukrainian].
18. *Naukove zhyttia v Poltavi 1914–1924 r.* [Scientific life in Poltava in 1914–1924]. (1925). In *Ukraina* [Ukraine]. No. 1–2. pp. 227–231. [In Ukrainian].
19. Fond 257, Inventory 5, Unit 70. Institute of Archival Studies, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. [In Ukrainian].
20. Maksymets, I. *Diialnist S. Smal-Stotskoho u haluzi shevchenkoznavstva* [S. Smal-Stotsky's activity in the field of Shevchenko studies]. Retrieved from: http://history.org.ua/JournALL/xxx/xxx_2013_18/30.pdf. [In Ukrainian].
21. Fond 269, Inventory 2, Units 240. Central State Archive of Public Organizations of Ukraine, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
22. Fond 257, Inventory 5, Unit 130. Institute of Archival Studies, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. [In Ukrainian].
23. Fond 1, Unit 25294. Institute of Manuscript of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. [In Ukrainian].
24. Fond 1, Unit 25295. Institute of Manuscript of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. [In Ukrainian].
25. Fond 1, Unit 25309. Institute of Manuscript of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. [In Ukrainian].
26. Fond 1, Unit 26310. Institute of Manuscript of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. [In Ukrainian].
27. Krychevskiy, V. (1925). Budynok, de zhyv T. H. Shevchenko u Kyievi [The house where T. Shevchenko lived in Kyiv]. In *Ukraina* [Ukraine]. No. 1–2. pp. 136–139. [In Ukrainian].
28. Orlova, N. (2016, March 9th.). Taras Shevchenko dlia ukrainskykh patriotiv buv hetmanom Maidanu [Taras Shevchenko was Hetman of the Maidan for Ukrainian patriots]. In *Democratychna Ukraina* [Democratic Ukraine]. (No 24108). Retrieved from: <https://dua.com.ua/index.php/culture/vitalnya/item/2440-nadiya-orlova-taras-shevchenko-dlya-ukrajinskikh-patriotiv-buv-getmanom-majdanu>. [In Ukrainian].
29. Varenikova, O. V. (2016). P. Fylypovych pro zavdannia shevchenkoznavstva u zbirnyku 1925 roku «Shevchenko ta yoho doba» [P. Filippovich on the problem of Shevchenko studies in the collection of 1925 «Shevchenko and his day»]. In *Filolohichni traktaty* [Philological Tractates]. Pt. 8, No. 3. pp. 83–87. [In Ukrainian].
30. Doroshenko V. V. (1925). *Shevchenkoznavstvo za ostannie desiatylittia (1914–1924). Korotkyi informatyvnyi ohliad* [Shevchenko studies over the last decade (1914–1924). Brief informative review]. Lviv : Drukarnia NT im. Shevchenka. [In Ukrainian].
31. *Shevchenko ta yoho doba. Zbirnyk pershyi* [Shevchenko and his era. Digest 1]. (1925). Kharkiv : DVU. [In Ukrainian].
32. Bykovskiy, L. (1971). *Knyharni – Biblioteki – Akademiia. Spomyny (1918–1922)* [Bookstores – Libraries – Academy. Memoirs (1918–1922)]. Miunkhen-Denver : «Dniprova khvyliya». [In Ukrainian].
33. Dubrovina, L. A., Onyshchenko, O. S. (1998). *Istoriia Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. 1918–1941* [History of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. 1918–1941]. Kyiv : NBUV. [In Ukrainian].

Oksana Ivanivna Verbitska,

Candidate of Philosophical Sciences,

Senior Researcher of the Department of History of Academic Science, Institute of Archival Studies, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

ORCID: 0000-0002-1459-954X

e-mail: xenaver2@gmail.com

Lidia Mykolaivna Yaremenko,

Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher,

Director of the Institute of Archival Studies, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

ORCID: 0000-0002-4731-028X

e-mail: lidnik@i.ua

Early stages of the development of Shevchenko's studies in the National Academy of Sciences of Ukraine

The aim of the paper is a scientific reconstruction of the processes of the formation of Shevchenko's studies at the National Academy of Sciences of Ukraine in the first years of its activity (1918–1925). **Methodology of the study** consists in the application of historical, comparative methods, as well as historiographic analysis, bibliographic heuristics. **The scientific novelty** of the work consists in systematization of a multidimensional array of archival documents and historiographic publications as a source of the history of science and integrated coverage of the processes of development of Shevchenko science as an academic scientific school and commemorative activity at the NAS of Ukraine during this period. **Conclusions.** The study of the main scientific and organizational activities of the NAS of Ukraine on the study of the creative heritage of T. Shevchenko makes it possible to eliminate gaps in the study of this area in the history of Ukrainian academic science, as well as recreate the structure and personal composition of the institutes of the Academy of Sciences, where the biography and works of T. Shevchenko were studied. The activities of humanitarian institutions of the Academy of Sciences in those years took place in difficult conditions of changing the socio-economic structure of the state, the almost complete absence of the material base of research and publishing. The peculiarities of the scientific work were the collective work in the commissions on the publication of researches of T. Shevchenko in ten volumes, individual studies of scientists, the formation of historical and cultural collections, the participation of scientists in the founding of memorial institutions, as well as honouring T. Shevchenko memory at all-academic events and organization of scientific meetings of the Academy Scientific Societies to disseminate information about the life and activities of the classic among the public.

Key words: the National Academy of Sciences of Ukraine, the archival heritage, Shevchenko's studies.

Оксана Ивановна Вербицкая,

кандидат философских наук,

старший научный сотрудник отдела истории академической науки Института архивоведения Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

ORCID: 0000-0002-1459-954X

e-mail: xenaver2@gmail.com

Лидия Николаевна Яременко,

кандидат исторических наук, старший научный сотрудник,

директор Института архивоведения Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

ORCID: 0000-0002-4731-028X

e-mail: lidnik@i.ua

Развитие шевченковедческих исследований в Национальной академии наук Украины в ранние годы ее деятельности

Цель работы – научная реконструкция процессов формирования шевченковедческих исследований в НАН Украины в первые годы её деятельности (1918–1925).

Методология исследования заключается в применении исторического и сравнительного методов, а также историографического и источниковедческого анализа, библиографической эвристики. **Научная новизна** работы состоит в комплексной систематизации, анализе и раскрытии информационно-содержательного наполнения многоаспектного массива архивных документов и историографических публикаций как источников по истории академического шевченковедения, освещении коммеморативной деятельности в НАН Украины в указанный период. **Выводы.** Исследование основных научных и организационных направлений деятельности НАН Украины по разработке творческого наследия Т. Г. Шевченко позволило установить основные этапы начала и развития академической шевченкианы, институциональную структуру и персональный состав исследователей этого направления. Несмотря на сложные условия смены общественно-экономической структуры государства в эти годы, почти полное отсутствие научного финансирования, издательской базы, Академия наук смогла создать в своей структуре соответствующие подразделения и определить для них основные направления исследования творческого наследия Т. Г. Шевченко. Характерными формами научной деятельности стали коллективная работа в комиссиях по подготовке издания произведений Т. Г. Шевченко в десяти томах, индивидуальные исследования ученых, формирование историко-культурных коллекций, участие ученых в создании мемориальных учреждений, а также организация общеакадемических мероприятий по увековечиванию памяти Кобзаря и работы научных обществ Академии для распространения информации о жизни и деятельности классика среди общественности.

Ключевые слова: НАН Украины, архивное наследие, академическое шевченковедение.

Статья подготовлена 29 березня 2019 року;

подана до друку 25 квітня 2019 року.